

УДК 338.432:631

Маслак О. М.
Сухоставець А. І.

Сумський національний аграрний університет

СУЧАСНИЙ СТАН АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ
ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану розвитку агропромислового комплексу та сільських територій. Проведено аналіз факторів, які впливають на процеси, на основі системного аналізу. Виявлено негативні фактори впливу, науково обґрунтовані та запропоновані шляхи забезпечення продовольчої та соціальної безпеки держави.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, сільське господарство, сільські території, розвиток.

Постановка проблеми. Важливість ефективного соціально-економічного та екологічного розвитку села обумовлена економічним, культурним і соціальним значенням сільських територій. Так, сільська місцевість є основним джерелом постачання продуктів харчування, лісоматеріалів та інших видів сировини, а також є просторовою базою для розміщення санаторно-курортних закладів, дитячих таборів відпочинку, місцем відпочинку міського населення, осередком культури та національних традицій українського народу. Однак у результаті фінансової кризи, геополітичних процесів, реформування, появи нових форм та методів управління, зміни клімату, виснаження екологічної системи питання розвитку аграрного сектора та сільських територій набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження розвитку сільського господарства та сільських територій проводиться багатьма науковцями, а саме: М.В. Зубцем [1], П.Т. Саблюком, Б.Й. Пасхавером [3], О.В. Шубравською, Ю.О. Лупенком [2], М.Й. Маліком, В.Я. Месель-Веселяком, Л.В. Молдован, С.М. Квашею, М.А. Хвесиком [4] та багатьма іншими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В наукових працях розглянуто проблеми та перспективи сталого розвитку агропромислового сектора економіки та сільських територій України. Але завжди існує необхідність постійного моніторингу за станом розвитку з метою вивчення проблем, особливо в умовах фінансової кризи.

Мета статті полягає у проведенні системного аналізу сучасного стану сільського господарства та сільських територій, виявленні негативних тенденцій, опрацюванні висновків та розробці шляхів вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Неприятливе соціально-економічне та екологічне становище у сільській місцевості, спад сільськогосподарського виробництва, низька заробітна плата та соціальна незахищеність сільських працівників призвели до закономірних негативних тенденцій у розвитку села, які потребують змін на краще.

За попередніми розрахунками, у 2014 р. загальний обсяг виробництва валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) склав 252,9 млрд. грн., у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – 139,2 млрд. грн., господарствах населення – 113,7 млрд. грн. Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств становив 252,9 млрд. грн. і збільшився порівняно з 2012 р. на 2,8% [5].

У розрахунку на 100 га с.-г. угідь всіма категоріями господарств вироблено 90,5 ц худоби та птиці всіх видів у живій вазі, 313,3 ц молока, 7,3 кг вовни що на 71,9%, 87,6% та в 9,7 рази менше, ніж в 1990 р. відповідно.

Найбільший приріст забезпечено в Одеській (на 41,6%), Полтавській (на 39,7%), Черкаській (на 55,8%), областях в порівнянні з 1990 р. [5].

Господарствами усіх категорій у 2014 р. одержано 63,9 млн. т зернових та зернобобових, що на 12,8 млн. т. більше, ніж в 1990 р., що зумовлено

Таблиця 1
Основні показники розвитку
сільського господарства

Назва показника	1990 р.	2014 р.	2014 р. до 1990 р. (+/-)
<i>Виробництво сільськогосподарських культур, тис. т</i>			
Зернові та зернобобові культури	51009,0	63859,3	12850,3
Олійні культури	2570,8	10133,8	7563
Цукровий буряк	44264,5	44264,5	-28527,4
Соя	99,3	3881,9	3782,6
Ріпак	130,2	2198,0	2067,8
Льон-довгунець	108,1	0,9	-107,2
Картопля	16732,4	23693,4	6961
Овочі	6666,4	9637,5	2971,1
Продовольчі баштанні культури	791,7	685,2	-106,5
<i>Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га</i>			
Зернові та зернобобові культури	35,1	43,7	8,6
Олійні культури	15,8	19,4	3,6
Цукровий буряк	275,7	476,5	200,8
Соя	11,3	21,6	10,3
Ріпак	14,5	25,4	10,9
Льон-довгунець	6,4	6,3	-0,1
Картопля	116,8	176,4	59,6
Овочі	149,0	207,8	58,8
Продовольчі баштанні культури	70,9	88,7	17,8
<i>Поголів'я худоби та птиці, тис. голів</i>			
Велика рогата худоба	24623,4	3884,0	-20739,4
в т. ч. корів	8378,2	2262,7	-6115,5
Свині	19426,9	7350,7	-12076,2
Вівці та кози	8418,7	1371,1	-7047,6
Птиця всіх видів	2461042,0	213335,7	-2247706,3
<i>Виробництво основних видів продукції тваринництва</i>			
М'ясо, тис. т	4357,8	2359,6	-1998,2
Молоко, тис. т	24508,3	11132,8	-13375,5
Яйця, млн. шт.	16286,7	19587,3	3300,6
Вовна, т	29804,0	2602,0	-27202

Джерело: [5-7]

як розширенням площі збирання на 105,1 га так і підвищенням урожайності з 35,1ц/га в 1990 р. до 43,7 ц/га в 2014 р. (табл. 1).

Сільськогосподарські підприємства одержали 49,9 млн. т зерна (78,1% загального збору), господарства населення – 21,9 млн. т (21,9%) [6].

У галузі тваринництва обсяг виробництва за 2014 р. становив 75,5 млрд. грн., що на 2,0% більше порівняно з 2013 р. Зростання відбулося за рахунок приросту виробництва на 4,6% в аграрних підприємствах, частка яких у загальному обсязі тваринницької продукції склала 44,9%. Господарства населення, які є основними виробниками продукції в цій галузі (41,6 млрд. грн., або 55,1 %), утримали її виробництво на рівні 2013 р. [7].

Підприємствами агропромислового комплексу на 01.01.2014 р. (за даними НБУ, залучено кредитів на суму 43 535,0 млн. грн. (на 18,2% більше від залучених у 2013 р.) під ставки 25–28% в національній валюті та 16–18% в іноземній валюті [8].

Зміни, які пройшли в економіці, внесли свій вклад в формування фінансів в сільському господарстві України. Сільськогосподарськими підприємствами отримано коштів бюджетної підтримки в 2014 р. 9177,3 млн. грн., з них 1186,8 – фермерські господарства, з них 8970,7 – за рахунок ПДВ. Державою було передбачено видатків на підтримку АПК в 2015 р. 1,49 млрд. грн., але на 22.05.2015 р. спрямовано тільки 56,5 млн. грн. та 25,6 млн. грн. – на надання кредитів фермерам [9].

Фінансову підтримку підприємств АПК за рахунок коштів місцевих бюджетів передбачено у сумі 852,1 млн. грн., а реально профінансовано в I кварталі 2015 р. 97,8 млн. грн., що складає 11,5%.

Фактичні витрати сільськогосподарських підприємств за підсумками проведення комплексу весняно-польових робіт були на 1 млрд. грн. більше від планової потреби. При цьому було інвестовано власних коштів 104,9% (57,2 млрд. грн.), та 87,0% (10,3 млрд. грн.) залучено кредитних ресурсів [9].

Однією з основних соціальних складових є заробітна плата, яка в сільському господарстві в 2014 р. дорівнювала 2556,0 грн., що складає 73,4% від середнього по економіці на відміну від сфери фінансів та страхової діяльності – 7020,0 грн. (201,7%), промисловості – 3988,0 грн. (114,6%) відповідно. Упродовж 2014 р. загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати збільшилась більше ніж три рази, або на 1683,8 млн. грн. та на 1 січня 2015 р. становила 2436,8 млн. грн. Кількість економічно активних працівників підприємств, яким не виплачено заробітну плату, на 1 січня 2015 р. становила 2,2 тис. осіб, що складає 0,4% до середньооблікової кількості штатних працівників. Сума боргу в середньому на одного працівника, якому не виплачено заробітну плату, дорівнює 4280,0 грн. [10].

Розв'язання даної проблеми полягає в створенні умов для самостійного залучення підприємствами ресурсів через публічне розміщення, облігацій, спільну діяльність. Досвід залучення таких коштів національними агрохолдингами та середньому бізнесу дасть можливість на майданчиках ІРО (0,4–0,5 млрд. дол. США у рік), акціонування середнього аграрного бізнесу для їхнього злиття з переробними підприємствами дають змогу прогнозувати зростання у найближчі три-п'ять років до 5–7% даного джерела у структурі залучених у галузь ресурсів [11].

Частка збиткових підприємств зменшилася з 29,6% в 2010 р. до 15,2%, відповідно, збільшилась частка прибуткових підприємств, але результати діяльності в 2014 р. склали 20262,9 млрд. грн. в порівнянні з 2013 р. (15114,8 млрд. грн.).

Аналіз рентабельності сільського виробництва свідчить про зниження рентабельності продукції рослинництва з 98,3% в 1990 р. до 29,2% в 2014 р. та продукції рослинництва з 22,2% в 1990 р. до 13,4% в 2014 р. (табл. 2).

Таблиця 2

Фінансові результати діяльності підприємств галузі сільського господарства

Найменування показника	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2014 р.
Рівень рентабельності (збитковості), %	42,6	21,4	27,4	26,3
- рослинництво	98,3	27,0	31,5	29,2
- тваринництво	22,2	7,9	17,7	13,4

Джерело: [5]

Зокрема, прибутковість зернових і зернобобових культур збільшилася з 1,8% у 2013 р. до 25,8 % у 2014 р., соняшника – з 28,7% до 37,4%, ріпаку – з 8,8% до 28,7%, сої – з 15,9% до 34,2%, цукрових буряків (фабричних) – з 2,7% до 18,3%, овочів відкритого ґрунту – з 4,6% до 17,0%. Поряд з цим за підсумками 2014 р. суттєво зменшилася рентабельність виробництва картоплі – з 23,2% у 2013 р. до 9,2% у 2014 р. [5].

У галузі тваринництва, як і в попередньому році, рентабельним було вирощування свиней на м'ясо та виробництво молока і яєць. Порівняно з 2013 р. прибутковість молока зменшилася з 13,7 % до 11,2 %, але збільшилася прибутковість виробництва яєць – з 48,0% до 54,9% та вирощування свиней на м'ясо – з 0,3% до 6,0%.

Зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу за 2011 р. становив 19836 млн. дол. США (на 21,8% більше, ніж у попередньому році).

Продукція сільського господарства і харчової промисловості в останні роки формує значну частину українського експорту. За підсумками 2014 р. експортовано продукції сільського господарства і харчової промисловості на 16,7 млрд. дол. США (на 0,3 млрд. менше, ніж за 2013 р.), що становить 30,9% вартості експорту України (проти 27,1% у 2013 р.).

Частка країн ЄС в експорті складала 26,8%, або 4,8 млрд. дол. США (відповідно 25,7% у 2010 р.) [12]. У 2014 р. було імпортовано сільськогосподарської продукції і продовольства на 6,1 млрд. дол. США (на 2 млрд. дол. США менше, ніж у попередньому році). У вартісній структурі імпорту країни частка даної продукції склала 11,2% (у 2013 р. – 10,5%).

Частка країн ЄС у вартості імпорту продукції сільського господарства і харчової промисловості України становила 40,9 %, або 2,5 млрд. дол. США (відповідно 31,4% у 2010 р.) [12].

Сучасний стан соціального розвитку сільських територій характеризується багатьма факторами. Починаючи з 1979 р. у селах України почався процес депопуляції, який швидко прогресує, охоплюючи всі області України. Якщо в 1980 р. у селах померло на 10 тис. осіб більше ніж народилось, то у 1990 р. втрати склали 58,2 тис., а в 1999 р. – 158,4 тис. осіб [6]. Як наслідок, за останні 15 років кількість жителів сільської міс-

цевості зменшилась на 2,8 млн. осіб, або 21,2%, і становить 13,2 млн.

Зменшення кількості населення вплинуло на кількість сільських населених пунктів. Так, в 1990 р. їх налічувалося 28 804 а в 2014 р. залишилося 28 388, що на 416 менше (табл. 3).

Аналізуючи забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури на сільських територіях, можна зробити висновок, що практично по всім показникам відбулося зменшення як в кількісних показниках так і в відносних.

Негативним є скорочення сільської медицини. Так, в 2010 р. налічувалося 543 лікувальні заклади, а в 2014 р. – на 72,8% менше, відповідно, скоротилася також кількість лікарняних ліжок. В 2014/2015 навчальному році 199 навчальних закладів припинили свою діяльність.

Ще одним фактором сталості сільської території є екологічний стан. Відомо, що найвище антропогенне навантаження на природні комплекси є на територіях, зайнятих сільськими поселеннями [16]. Основні виклики, які спричиняють негативні наслідки в межах сільських територій:

- забруднення господарсько-побутовими відходами та відходами тваринництва територій населених пунктів, пасовищ, пониження рельєфу, водойм;

- низький рівень благоустрою сіл;

- порушення ґрунту кар'єрами, будівельними роботами та транспортом;

- непорядковані сміттєзвалища;
- неконтрольоване застосування засобів хімізації на присадибних ділянках;

- недотримання водоохоронних зон навколо водойм, їх розорювання, напування худоби безпосередньо з водойм, вихід господарських дворів садиб безпосередньо до водойм;

- виснаження водойм в результаті поливу та ін.

Наслідком зазначеного є зміна властивостей ґрунтів; забруднення кормів, які призначені для годівлі худоби та свійської птиці, забруднення рослинницької продукції, що використовується для харчування населення; забруднення відкритих і закритих джерел водопостачання [17]. Тому важливим є підвищена увага до екологічних питань сільських територій.

Характеризуючи екологічний стан, хочемо звернути увагу на декілька моментів. Загалом утворено відходів сільськогосподарським та рибним господарством в 1995 р. 642,2 тис. т на рік, що в 16 разів менше, ніж 2014 р., внесено мінеральних добрив 82,0 кг/га, а органічних добрив – тільки 0,5 кг/га (табл. 4).

Погоджуючись з думками інших вчених, можна визначити ключові проблеми [1; 19; 20], які стоять на перешкоді розвитку аграрного виробництва та сільських територій: низька конкурентоспроможність; непоширеність інноваційних технологій; недостатньо розвинена інфраструктура ринку сільськогосподарської продукції

Таблиця 3

Наявність об'єктів соціальної сфери на сільських територіях

Найменування показника	2010 р.	2014 р.	2014 р. до 1990 р. (+/-)
Кількість сільських населених пунктів	28471	28388	-83
Прийнято в експлуатацію загальної площі житла (на 1000 населення, м ²)	210,0	232,0	22,00
Кількість збудованих квартир (на 1000 населення, одиниць)	1,4	2,1	0,70
Кількість лікарняних закладів (одиниць)	543,0	104,0	-439,00
Кількість лікарняних закладів (одиниць/кількість сільських населених пунктів)	0,019	0,004	-0,02
Кількість ліжок в лікарняних закладах (одиниць)	12277,0	3385,0	-8892,00
Кількість ліжок в лікарняних закладах (одиниць/кількість сільських населених пунктів)	0,431	0,119	-0,31
Кількість учнів з загальноосвітніх навчальних закладах (на 10 000 населення)	988,0	911,0	-77,00
Кількість дошкільних навчальних закладів (тис.)	8,5	9,3	0,80
Кількість дошкільних навчальних закладів (одиниць/кількість сільських населених пунктів)	0,299	0,328	0,03
Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами (% до відповідного віку)	33,0	41,0	8,00
Заклади клубного типу (одиниць)	16471,0	15302,0	-1169,00
Заклади клубного типу (одиниць/кількість сільських населених пунктів)	0,579	0,539	-0,04
Кількість населених пунктів, що мають:			
Водопровід (одиниць)	6398,0	4709,0	-1689,00
водопровід (одиниць/кількість сільських населених пунктів)	0,225	0,166	-0,06
Каналізацію (одиниць)	443,0	385,0	-58,00
газифіковані тільки природним газом (одиниць)	13965,0	14733,0	768,00
газифіковані тільки природним газом (одиниць/кількість сільських населених пунктів)	0,490	0,519	0,03

Джерело: розрахунки авторів на основі [13–15]

Таблиця 4

Екологічний стан сільських територій

Найменування показника	1990 р.	2000 р.	2014 р.	2014 р. до 1990 р. (+/-)
Внесено мінеральних добрив, кг/га	140,0	13,0	82,0	-58,0
Удобрено площ, %	83,0	19,0	81,8	-1,2 (п.в.)
Внесено органічних добрив, кг/га	8,6	1,3	0,5	-8,1
Удобрено площ, %	17,9	3,3	2,2	-15,7 (п.в.)

Джерело: [18]

та продовольства; слабка інвестиційна спроможність держави та переважної більшості суб'єктів господарювання аграрного сектору, недостатність власних обігових та доступних кредитних фінансових ресурсів у сільськогосподарських виробників; дефіцит висококваліфікованих кадрів, низький платоспроможний попит населення як споживачів продукції сільського господарства та продовольства; поглиблення демографічної кризи в сільській місцевості; низька якість життя сільського населення порівняно з міським; низький рівень зайнятості та доходів сільського населення; забруднення навколишнього середовища та екологічна криза на сільських територіях.

Висновки. В процесі реформування сільськогосподарського сектора та провадження адміністративної реформи була проведена певна робота по створенню нових форм господарювання, що зумовило появу в аграрному секторі господарських структур різних типів. Проте зміна форм власності та господарювання не вплинула корінним чином на покращення результативності сільського господарства та розвитку сільських територій, стабілізації екологічної ситуації.

Метою подальших досліджень є розробка дієвого механізму покращення соціально-економічного розвитку та екологічної безпеки сільських територій.

Список літератури:

1. Зубець М.В. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / М.В. Зубець ; за ред. [П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 1000 с.
2. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
3. Пасхавер Б.Й. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / Б.Й. Пасхавер, О.В. Шубравська, Л.В. Молдован. – К., 2009. – 432 с.
4. Хвесик М.А. Сільськогосподарський комплекс України: соціально-економічні пріоритети розвитку / А.М. Хвесик, А.С. Лисецький. – К. : РВПС України НАН України, 2009. – 216 с.
5. Сільське господарство України за 2014 р. Статистичний збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Рослинництво України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Тваринництво України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Бюлетень. Статистичні матеріали / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897.
9. Інформаційно-аналітична довідка про стан справ в АПК за січень-серпень 2015 р. / Міністерство аграрної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/uk/ministry?nid=18516>.
10. Ринок праці. Статистичний збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Безуглий М.Д., Присяжнюк М.В. Сучасний стан реформування аграрно-промислового комплексу України / М.Д. Безуглий, М.В. Присяжнюк. – К. : Аграр. наука, 2012. – 48 с.
12. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2014 р. Статистичний збірник / Державна служба статистики України ; відп. за вип. А.О. Фризоренко. – К., 2015. – 260 с.
13. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
15. Загальноосвітні навчальні заклади України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
16. Родіонов Ю.Д. Стан і перспективи розвитку соціально-виробничої сфери села / Ю.Д. Родіонов // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 1. – С. 72–73.
17. Корсун С.Г., Палапа Н.В. Соціальний і екологічний стан територій сільських населених пунктів України / С.Г. Корсун, Н.В. Палапа // Збірник наукових праць ННЦ «Інститут землеробства НААН». – 2014. – Вип. 1-2. – С. 9–16.
18. Довкілля України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
19. Гордієнко М.І., Якимчук Ю.М. Сільське господарство України: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку / М.І. Гордієнко, Ю.М. Якимчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – Херсон, 2014. – Вип. 9. – С. 90–94.
20. Буга Н.Ю. Стан та проблеми аграрного сектора економіки України у сучасних умовах / Н.Ю. Буга // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2014. – Вип. 1. – С. 64–70.

Маслак О. М.

Сухоставець А. И.

Сумський національний аграрний університет

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В УКРАИНЕ

Резюме

Статья посвящена исследованию современного состояния развития агропромышленного комплекса и сельских территорий. Проведен анализ факторов, влияющих на процессы, на основе системного анализа. Выявлены негативные факторы влияния, научно обоснованы и предложены пути обеспечения продовольственной и социальной безопасности Украины.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, сельские территории, развитие, продовольственная безопасность, социальная безопасность.

Maslak O. M.
Sukhostavets A. I.
Sumy National Agrarian University

THE CURRENT STATE OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX AND RURAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary

The article is devoted to the systematic analysis of a comprehensive study of the current state of agro-industrial complex and rural development in Ukraine. Detection The analysis of negative and unfavorable factors that affect its operation is made on the basis of system analysis. Negative influences factors are revealed, the ways of ensuring food and social security of Ukraine are scientifically substantiated.

Keywords: agro-industrial complex, agricultural economy, rural territories, development, food security, social security.

УДК 338.28

Ткаленко Н. В.
Чернігівський національний технологічний університет

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ОСНОВА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розкрито сутність людського потенціалу в якості драйвера інноваційного поступу національної економіки. Виділено складові підсистеми людського потенціалу країни, проаналізовано його основні функції. **Ключові слова:** людський потенціал, людський капітал, національна економіка, інноваційний поступ, драйвер, система.

Постановка проблеми. Вирішальні технології епохи індустріалізації активізували процес інтенсифікації основного капіталу в господарській системі тієї або іншої країни. Своєю чергою, визначальні технології інформаційної епохи, наявні в будь-який період часу, сприяють інтенсифікації знань у господарському комплексі. Суттєва відмінність між двома домінуючими видами технологій обов'язково виходить на поняття гуманітарного виміру виробничих процесів через те, що змінюється змістовний характер поняття «людський потенціал», його структурні позиції у системі економіко-господарських відносин. Він стає найбільш цінним, набагато важливішим, ніж природні ресурси або накопичене матеріальне багатство. У сучасному світовому господарстві фізична праця починає займати меншу частину виробничого процесу або переміщується в країни з дешевою робочою силою, вже перестає бути основою створення вартості, а тому «до ринкових відносин залучається вже не творчість, а відчужені від неї результати творчої праці. Обмінюючись на інші блага за цінами, які змінюються, вони здатні принести суб'єкту творчості дохід, аналогічний прибутку на вкладений капітал. У цьому сенсі творча праця особистості являє невід'ємний від неї специфічний капітал, котрий являється нічим іншим, як людським капіталом» [10, с. 120].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історично міжнародний поділ праці «здійснюється з метою підвищення ефективності виробництва, економії витрат суспільної праці, раціонального розміщення продуктивних сил. Проте, як відомо, головним фактором виробництва (або головною продуктивною силою) за сучасних умов стає людина-працівник як носій робочої сили, а також людина-власник як носій капіталу, а також людина як носій знань, інформації та підприємницьких навичок» [10, с. 67].

Необхідно зауважити, що категорія «людський потенціал» виникла у 50–60-х роках ХХ ст., до цього в наукових працях фігурувало поняття «людський капітал». У сучасній економічній науці досі не існує чіткого розмежування цих понять. На наш погляд, це пояснюється інтеграційними процесами під час конвергенції різних наук, що призводить до дифузії окремих понять. У цих випадках зміст вихідного поняття трансформується і набуває нових складових. Це саме стосується і зазначених вище понять, особливо у контексті соціологічних категорій.

Першу спробу оцінити людський капітал здійснив класик західної політекономії В. Петті у праці «Політична арифметика», надалі питання праці вирішувались у творах К. Маркса та Ф. Енгельса, через деякий час до цього питання повертаються німецький фахівець з економічної статистики Е. Енжел, англійський економіст Дж. Ніколсон та засновник кембриджської школи політекономії А. Маршалл [7–9].

Уперше на те, що економіка постає як «наука про людську діяльність», звертає увагу у своїх роботах 30-х років ХХ ст. австрійський економіст Л. фон Мізес, далі англійський економіст Л. Робінсон пропонує визначити економіку як науку про людську поведінку з точки зору відношень між цілями й обмеженими засобами, котрі можна вирішувати різноманітними, можливо, протилежними, засобами, своєю чергою, М. Фуко формує новітнє уявлення про людину як людський капітал [9]. Як ми зазначали раніше, зростання значення людського фактора виробництва за умов науково-технічної революції сприяло на рубежі 60-х років ХХ ст. появи й поширенню теорії людського потенціалу. Розробка її засад належить прихильникам напряму вільної конкуренції і ціноутворення в західній політичній економії американським економістам Т.В. Шульцу та Г.С. Беккеру, дещо пізніше цими проблемами займалися